

**بهره‌مندی امامان جمعه از ظرفیت
کاربردی خطبه‌های نماز جمعه در نبرد
تحمیلی دوازده روزه رژیم صهیونیستی**

علیرضا کریمی ✓

چکیده

در نبردهای معاصر، ابعاد روانی، شناختی و رسانه‌ای نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به افکار عمومی دارند؛ لذا نقش نهادهای دینی و اجتماعی در مدیریت فضای جامعه اهمیت بیشتری می‌یابد. در شرایط نبرد، نمازجمعه یکی از مهم‌ترین سخنگاه‌های دینی و اجتماعی است که نقشی مهم و راهبردی در هدایت افکار عمومی و تقویت انسجام اجتماعی دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی کارکردهای روانی، شناختی و رسانه‌ای ائمه جمعه در جریان جنگ دوازده روزه سال ۱۴۰۴ انجام شده است. نتیجه یافته‌های پژوهش پیش‌رو نشان می‌دهد که سخنگاه نمازجمعه در این بحران با جنگ روانی و شناختی دشمن مقابله کرد و در آرامش روانی جامعه و ایجاد همبستگی اجتماعی نقش‌آفرین بود. روش تحقیق این پژوهش به گونه‌ی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر تحلیل محتوای خطبه‌های نمازجمعه در این دوره زمانی (جنگ ۱۲ روزه) است.

کلیدواژه: نبرد تحمیلی دوازده روزه، امامان جمعه، جنگ روانی و شناختی، وحدت اجتماعی، جهاد تبیین.

مقدمه

در تحولات معاصر، ماهیت منازعات از جنگ‌های صرفاً نظامی فراتر رفته و به عرصه‌هایی چون جنگ روانی، شناختی و جنگ روایت‌ها گسترش یافته است؛ عرصه‌ای که در آن افکار عمومی، ادراک اجتماعی و نظام معنایی جامعه به میدان اصلی رقابت تبدیل می‌شود. در چنین شرایطی، رسانه‌ها و تربیون‌های عمومی نقش مهمی در شکل‌دهی به روایت‌ها، مدیریت افکار عمومی و تقویت یا تضعیف روحیه اجتماعی ایفا می‌کنند. در جامعه

اسلامی ایران، نمازجمعه یکی از مهم‌ترین تربیون‌های دینی-اجتماعی است که ظرفیتی قابل توجه برای روشنگری، هدایت افکار عمومی و تقویت همبستگی اجتماعی در شرایط بحران دارد.

پژوهش حاضر با هدف بررسی کارکردهای رسانه‌ای، اجتماعی و سیاسی ائمه جمعه در جریان جنگ دوازده روزه سال ۱۴۰۴ انجام شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر تحلیل محتوای خطبه‌های نمازجمعه در این دوره زمانی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تربیون نمازجمعه در این مقطع، افزون بر کارکرد عبادی، نقشی مؤثر در مقابله با جنگ روانی و شناختی، تحقق جهاد تبیین، انتشار اخبار موثق و مقابله با شایعات، تقویت روحیه مقاومت و آرامش روانی جامعه، ایجاد وحدت اجتماعی و بسیج مردمی برای حمایت از جبهه‌ها ایفا کرده است. بر این اساس، نمازجمعه در شرایط بحران می‌تواند نهادی راهبردی در مدیریت افکار عمومی و تقویت انسجام ملی باشد.

از پایه‌های اصلی حکومت اسلامی که نمایان‌گر وحدت کلمه امت اسلامی است، برپایی نمازجمعه است. از اولین اقدامات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از تشکیل حکومت در شهر مدینه اقامه نمازجمعه بود.^(۱) بر این اساس نیز، در جنگ دوازده روزه تحمیلی، به سنگری مستحکم در برابر تهاجم تمام

۱. «پس از پیوستن امام علی علیه السلام و همراهان، پیامبر صلی الله علیه و آله در روز جمعه، به سمت مدینه حرکت کرد. هنگامی که وارد شهر گردید، در محله بنی‌سالم ساکن شد که با نزدیک ظهر روز جمعه، هم‌زمان شد و ایشان در همان مکان -که در گذر زمان به مسجد تبدیل شد- اولین خطبه جمعه را بیان کرد و با همراهان و مسلمانان، نمازجمعه را به‌جا آورد و این، اولین نماز جمعه پیامبر صلی الله علیه و آله بود»، تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۱۴؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۱۲-۱۰؛ فقه القرآن، ج ۱، ص ۱۶۹؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۲۶۳.

با استفاده از این بستر رسانه‌ای
و تبلیغی، به مقابله با جنگ روانی
و شناختی دشمن می‌پردازند و
می‌توانند با تقویت بصیرت، افزایش
سواد رسانه‌ای و بازتولید امید
اجتماعی، آثار عملیات روانی و
شناختی را کاهش دهند.

به‌ویژه در دوره‌هایی که جامعه با
بحران‌های امنیتی، جنگ‌های نظامی یا
فشارهای ترکیبی مواجه است، خطبه‌های
نماز جمعه می‌توانند با تبیین ماهیت نبرد حق
و باطل، عدالت و ظلم، استکبار و استضعاف،
چارچوبی معنابخش برای فهم حوادث ارائه
کنند و مانع از آن شوند که افکار عمومی اسیر
تحلیل‌ها و روایت‌های القایی رسانه‌های
بیگانه شود. تأکید برخی ائمه جمعه بر
اینکه جنگ‌های معاصر صرفاً اقتصادی یا
نظامی نیست، بلکه جنگی ایدئولوژیک و
عقیدتی است، در همین راستا قابل ارزیابی
است؛ جنگی که در آن، دشمن بیش از هر
چیز، هویت دینی، باورهای قرآنی و ارزش‌های
اعتقادی جامعه را هدف قرار داده است.

می‌توان گفت کارکرد رسانه‌ای و تبلیغی
ائمه جمعه در شرایط جنگ روانی و شناختی،
شامل چند محور اصلی است:

- تبیین واقع‌بینانه و مستند رویدادها و
جلوگیری از تحریف و قلب حقیقت؛
- ایجاد روایت منسجم دینی و ملی در برابر
جنگ روایت‌ها؛
- تقویت آرامش روانی جامعه و کاهش
اضطراب و ناامیدی ناشی از عملیات روانی؛
- افزایش آگاهی و سواد رسانه‌ای مردم
برای تشخیص اخبار جعلی و شایعات.
این محورها موجب می‌شود تریبون
نماز جمعه، فراتر از یک مراسم عبادی صرف،
به یک رسانه راهبردی در دفاع از هویت
دینی و ملی در برابر جنگ روانی و شناختی
تبدیل شود.

عیار دشمن تبدیل شد. با وجود حمله‌های
گونگون اسرائیل جنایت‌کار به مکان‌های
نماز جمعه، یکی از جلوه‌های کم‌نظیر
تجمع‌های کشوری در طول این دوازده روز
در این مکان‌ها اتفاق افتاد. ائمه جمعه
با بهره‌گیری از این سنگر الهی توانستند
نقش‌های متعددی را ایفا نمایند که نیازمند
تحلیل و بررسی است:

کارکرد رسانه‌ای و تبلیغی

۱-۱ مقابله با جنگ روانی و جنگ شناختی

با تغییر ماهیت منازعات در دهه‌های
اخیر، جنگ‌ها از سطح درگیری‌های صرفاً
سخت و نظامی فراتر رفته و به عرصه‌های
نرم چون جنگ روانی، جنگ شناختی و جنگ
روایت‌ها گسترش یافته‌اند. در این نوع
جنگ‌ها، هدف اصلی نه تصرف سرزمین، بلکه
تأثیرگذاری بر ادراک، ذهن و قضاوت مردم و
در نهایت جهت‌دهی به رفتار آنان است. به
همین دلیل، صحنه اصلی رویارویی، ذهن و
قلب مخاطبان تلقی می‌شود و رسانه‌ها و
تریبون‌های عمومی نقش بی‌بدیلی در این
میدان پیدا می‌کنند.^[۱]

در چنین شرایطی، جایگاه ائمه جمعه
که از مهم‌ترین تریبون‌های رسمی و دینی
کشور است، برجسته‌تر می‌شود.

خطبه دوم نماز جمعه که معمولاً به

تحلیل مسائل سیاسی، اجتماعی
و فرهنگی روز اختصاص دارد،
ظرفیت ویژه‌ای برای تبیین درست
وقایع، خنثی‌سازی شایعات، پاسخ
به شبهات و ایجاد روایت بدیل
در برابر روایت‌های تحریف‌شده
دشمن دارد. از این رو، ائمه جمعه

۱. الگوی جنگ روانی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران.

همان‌گونه که حضرت آیت‌الله دژکام امام‌جمعه و نماینده ولی فقیه شیراز در زمان جنگ ۱۲ روزه در خطبه‌های خود به خوبی اشاره نمود:

«عزیزان! جنگ ما ولو اینکه در تحلیل‌ها پیدا نیست، ولی یک جنگ ایدئولوژیک به تعبیر اروپایی‌ها است و جنگ عقیدتی است. این جنگ با جنگ‌های دیگری که در عالم شده متفاوت است. در جنگ‌های جهانی اول و دوم همه به دنبال مال و جاه بودند و به دنبال تقسیم کره زمین بودند؛ اما لشکر ما از روز اول تا حالا برای خدا می‌خواهد کار کند و این جنگ ایدئولوژیک است و در این جنگ مبارزه بین حق و باطل، مبارزه بین عدالت و ظلم، مبارزه بین استکبار و استضعاف دقیقاً خودش را نشان می‌دهد. طرف مقابل شما بیش از هر چیزی دشمن اسلام شما است، دشمن قرآن شما است و آنها بودند که برخی قرآن را پاره کردند و آتش زدند».^[۱]

۲-۱- منبع جهاد تبیین

یکی از مهم‌ترین کارکردهای فرهنگی و تبلیغی ائمه جمعه، ایفای نقش در عرصه جهاد تبیین است. ائمه جمعه به‌عنوان رهبران دینی و صاحبان یکی از گسترده‌ترین تریبون‌های عمومی در جامعه اسلامی، می‌توانند با روشنگری، تبیین حقایق و پاسخ‌گویی به شبهات، نقش مؤثری در هدایت فکری و تقویت آگاهی عمومی ایفا کنند. امام خمینی رحمته‌الله علیه نیز نمازجمعه را محلی برای طرح مباحث سیاسی و هدایت جمعی^[۲] می‌دانست. از آنجا که خطبه‌های نمازجمعه مخاطبان گسترده‌ای را دربرمی‌گیرد، این تریبون ظرفیت مهمی برای تبیین مسائل دینی، اجتماعی و سیاسی و مقابله با تحریف‌ها و شبهات فکری به‌شمار می‌رود.

در متون تفسیری نیز به اهمیت تبیین و روشنگری در برابر شبهات اشاره شده است. امین‌الاسلام طبرسی، مفسر برجسته شیعه و نویسنده تفسیر مجمع البیان، در ذیل آیه «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا»^[۳] بیان می‌کند که مقصود از این جهاد، جهاد با قرآن و استدلال برای مقابله با شبهات و ادعاهای منکران است. به اعتقاد وی، تلاش عالمان و متکلمان برای پاسخ‌گویی به شبهات و دفاع از معارف دینی، از مصادیق برجسته جهاد در راه خدا محسوب می‌شود و از جایگاه والایی برخوردار است.

برخی از اندیشمندان اسلامی نیز با توجه به این معنا، احتمال داده‌اند که مقصود از «جهاد اکبر» در حدیث نبوی «رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ»^[۴] صرفاً مبارزه با نفس نباشد، بلکه می‌تواند شامل جهاد فکری و علمی برای دفاع از دین و مقابله با شبهات نیز باشد.^[۵] بر این اساس، تبیین معارف دینی و روشنگری در برابر تبلیغات و شبهات، یکی از مصادیق مهم جهاد در عرصه فرهنگی و فکری تلقی می‌شود.

در این چارچوب، ائمه جمعه با بهره‌گیری از تریبون نمازجمعه می‌توانند در خطبه‌ها به تبیین مبانی دینی، تحلیل صحیح رویدادهای اجتماعی و پاسخ به شبهات بپردازند و از این طریق نقش مهمی در تحقق جهاد تبیین ایفا کنند. بدین ترتیب، نمازجمعه افزون بر کارکرد عبادی، به بستری برای ارتقای آگاهی دینی و تقویت بینش جامعه تبدیل می‌شود.

با بررسی خطبه‌های نمازجمعه در دو هفته هم‌زمان با جنگ دوازده روزه (۲۳ و ۳۰ خردادماه)

۳. فرقان، آیه ۵۲.

۴. بحر الأنوار، ج ۶۷، ص ۷۱.

۵. مجمع البیان، ج ۷، ص ۳۰۳.

۱. لطف الله دژکام، خطبه‌های نمازجمعه ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۲. صحیفه امام، ج ۴، ص ۴۵۲.

می‌توان نمونه‌هایی از محورهای جهاد تبیینی مطرح‌شده از سوی ائمهٔ جمعه کشور را شناسایی کرد. در این خطبه‌ها تلاش شد تا با تحلیل شرایط جنگی و روشنگری دربارهٔ اهداف و رفتارهای دشمن، افکار عمومی جامعه نسبت به تحولات جاری آگاه و بصیر شود.

یکی از مهم‌ترین محورهای جهاد تبیین در این خطبه‌ها، تبیین ماهیت دشمن و تشریح وضعیت رژیم صهیونیستی در زمان حمله به ایران بود. ائمهٔ جمعه با تحلیل شرایط سیاسی و نظامی منطقه و بیان واقعیت‌های مربوط به جایگاه و توان رژیم صهیونیستی، تلاش کردند تصویر دقیق‌تری از وضعیت دشمن و اهدافش ارائه دهند و از شکل‌گیری برداشت‌های نادرست با القائات رسانه‌ای جلوگیری کنند.

در این زمینه می‌توان به خطبه‌های حجت‌الاسلام و المسلمین حاج علی‌اکبری، خطیب نمازجمعهٔ تهران در تاریخ ۳۰ خردادماه اشاره کرد که به‌روشنی در راستای تبیین این موضوع ایراد شده است: «از سمت دیگر، از طرف دیگر، یک ملت جعلی بی تاریخ، بی هویت، یک نیروی نیابتی دست‌آموز شیطان بزرگ، ناجوانمرد، تروریست، ترسو، ناامید و آشفته، با رهبری یک باند جنایتکار ابله و سفیه و مسئولین خون‌خوار و کودکش، با ارتکاب انواع جنایات جنگی، رسوای نزد جهان و منفور در بین ملت‌های جهان، اینها آمدند به جنگ یک چنین ملتی. آغاز استیصال و بیچارگی رژیم صهیونیستی را دیدید. آقای عزیزمان فرمودند اینها بیچاره خواهند شد. بیچارگی آنها آغاز شد. شما شاهد یک آشفته‌گی راهبردی، اختلاف شدید داخلی، رعب و وحشت، ضربات جبران‌ناپذیر

حیثیتی، پدافندهای خودزن و در حالی که محکوم‌اند نزد اکثر ملت‌های جهان و نزد افکار عمومی ملت‌ها و وجدان جهانی، این وضعیت رژیم صهیونیستی است. سرزمین اشغالی آنها، کوچک، متراکم از جمعیت و متراکم از تأسیسات از شمال تا جنوب، از شرق تا غرب، تحت ضربات ویرانگر و مهلک و عاجزکننده و بیچاره‌کنندهٔ نیروهای مسلح سربلند جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت. این حاصل زندگی در سرزمین دیگران، جنگیدن با سلاح دیگران، با تکیه بر کمک‌ها و تجهیزات دیگران، زندگی نیابتی، خوشگذرانی با غم‌ها و رنج‌های دیگران است».^۱

از دیگر محورهایی که در خطبه‌های ائمهٔ جمعه در طول این جنگ مورد تأکید قرار گرفت، تبیین اهداف و نقشه‌های دشمن از حمله به ایران بود. ائمهٔ جمعه با تحلیل ابعاد مختلف این اقدام و تشریح مقاصد راهبردی دشمن، تلاش کردند افکار عمومی را نسبت به پشت‌پرده‌های این حمله و اهداف سیاسی و امنیتی آن آگاه سازند. در این چارچوب، خطبه‌ها به تبیین این نکته می‌پرداختند که اقدامات دشمن صرفاً یک تقابل نظامی محدود نیست، بلکه بخشی از یک راهبرد گسترده‌تر برای تضعیف ارادهٔ ملی، ایجاد ناامنی روانی و فشار بر جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آید. در همین زمینه، بخشی از خطبه‌های حجت‌الاسلام والمسلمین حاج علی‌اکبری به این موضوع اختصاص یافته است:

«رفتار ابلهانه و خیانت‌آمیز و حملهٔ بزدلانه و تروریستی رژیم صهیونیستی در صبح جمعهٔ بیست و سوم خرداد ماه، در فضایی که مذاکرات غیرمستقیم در جریان بود، بنا بود یکشنبه هم ادامه پیدا کند و بعد از

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد جواد حاج علی‌اکبری، خطبه‌های نمازجمعهٔ ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

اثمّه جمعه در خطبه‌های خود تلاش می‌کردند ضمن بازخوانی و نقل بخش‌هایی از این بیانات، به تحلیل و توضیح ابعاد مختلف آن بپردازند تا مفاهیم و پیام‌های مطرح‌شده برای افکار عمومی روشن‌تر گردد. این رویکرد سبب می‌شد اهمیت رهنمودهای ولی‌امر مسلمین بیش از پیش برای جامعه تبیین شود و جایگاه رهبری به عنوان فرماندهی کل قوا و محور هدایت جامعه اسلامی در شرایط حساس جنگی برجسته‌تر گردد.

در این زمینه می‌توان به خطبه‌های آیت‌الله علم‌الهدی، امام جمعه مشهد، و نیز آیت‌الله خاتمی، خطیب نمازجمعه تهران اشاره کرد که در آنها به‌طور ویژه به تبیین و تحلیل بیانات رهبر معظم انقلاب پرداخته شده است:

«مقام معظم رهبری در پیام تلویزیونی اخیری که ارائه فرمودند در فرمایششون سه نقطه وجود داشت که هم نقطه‌های تکلیف‌ساز و در حقیقت یک دستورالعمل قاطع همگانی و عمومی بود و این سه نقطه قابل توجه و قابل بحث است».^[۲]

«وقتی این مسائل پیش می‌آید من احساس می‌کنم امام موضع‌گیری‌ها، موضع‌گیری‌های امام‌المسلمین است، پیامشان سه محور اساسی داشتند».^[۳] در چارچوب جهاد تبیین، بهره‌گیری از فرصت خطبه‌های نمازجمعه برای تحلیل مسائل سیاسی داخلی کشور نیز از دیگر محورهای مورد توجه اثمّه جمعه در این

گفتگوی طولانی ترامپ و نتانیاهو که بعد معلوم شد آن هم یک فریب بزرگ دیگری بوده که مثلاً آنجا ترامپ مخالف با حمله است، ظاهراً غافلگیرکننده، چند جانبه بود. مراکز هسته‌ای ما، مراکز فرماندهی ما، منازل مسکونی ما، در بخشی مورد حمله قرار گرفت توسط اصلی‌ترین دشمن اسلام و بشریت و انقلاب اسلامی. از سر استیصال بود. بعد از جنگ بیست ماهه غزه و فلسطین، با خطای محاسباتی و با حمایت کامل اطلاعاتی، تجهیزاتی و تسلیحاتی و عملیاتی رژیم ایالات متحده آمریکا، با دو هدف وارد میدان شدند. برنامه ریزیشان حساب شده بود. همه چیز را محاسبه کرده بودند. هدف اول این بود که ساختار دفاعی و تجهیزاتی و نیرویی ما را و فرماندهی ما را در هم بشکنند، دانشمندان برجسته ما را به شهادت برسانند و با تخریب و ترور، توان دفاعی ایران زمین را زمین‌گیر کنند در یک فاصله کوتاه و بعد هم عملیات فلج‌کننده خودشان را در یک مدت کوتاهی به نتیجه برسانند. این یک.

دوم، هدف دومشان این بود که با تصور غلطی که از مردم ایران داشتند، گمان می‌کردند با توجه به مشکلات معیشتی و اقتصادی و نارضایتی که در جمعی از مردم عزیز ما وجود داشته، گمانشان این بود که در یک جنگ بی‌امان شناختی که از مدت‌ها قبل شروع کردند، مردم را در برابر حاکمیت قرار خواهند داد. طرح هایشان دقیق بود اما محاسباتشان خنده‌آور و غلط بود: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ أَعْدَانَا مِنَ الْحَقَّاءِ؛ چقدر احمق و چقدر سبک‌سر بودند».^[۴]

یکی دیگر از محورهای مورد توجه در این زمینه، تبیین و تشریح بیانات مقام معظم رهبری در ایام جنگ بود.

۲. پایگاه مجازی نمازجمعه، سید احمد علم‌الهدی، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۳. پایگاه مجازی نمازجمعه، سید احمد خاتمی، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد جواد حاج علی‌اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

بیشتر توجه می‌کنند و به پیام‌های دیگر کمتر توجه می‌نمایند.^[۲]

در جریان جنگ دوازده روزه نیز، در حالی که رسانه‌های معاند با انتشار اخبار کذب و تحلیل‌های جهت‌دار در پی تضعیف روحیه عمومی بودند، تربیون نمازجمعه علاوه بر کارکرد عبادی و دینی، به یک کانال ارتباطی مؤثر برای انتقال اخبار موثق، روشنگری عمومی و خنثی‌سازی شایعات تبدیل می‌شود و می‌تواند نقش مهمی در مدیریت افکار عمومی و تقویت اعتماد اجتماعی ایفا کند. انتم جمع با بهره‌گیری از این جایگاه، ضمن تبیین واقعیت‌های میدانی و تحلیل تحولات، تلاش کردند فضای روانی جامعه را مدیریت کنند و مانع از تأثیرگذاری جریان‌های خبری غیرموثق شوند.

این کارکرد اطلاع‌رسانی و روشنگری نمازجمعه ریشه در مبانی دینی و روایی نیز دارد. در روایت فصل بن شاذان از امام رضا علیه السلام درباره فلسفه و جایگاه نمازجمعه، به این نکته اشاره شده است که این اجتماع بزرگ دینی بستری برای آگاهی‌بخشی، انتقال اخبار صحیح و طرح مسائل مهم جامعه اسلامی به شمار می‌آید. از این رو، نمازجمعه همواره محلی برای بیان مسائل عمومی و اطلاع‌رسانی موثق به مردم تلقی شده است؛ «وَيُخْبِرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَفْأَقِ مِنَ الْأَهْوَالِ الَّتِي لَهُمْ فِيهَا الْمَضَرَّةُ وَالْمُنْفَعَةُ؛ و از آنچه از گوشه‌وکنار می‌رسد و حوادثی که در آنها برای مردم سود و زیانی هست، خبردار کند».^[۳]

در همین راستا، امام خمینی رحمه الله نیز با تأکید بر نقش اجتماعی و سیاسی نمازجمعه، این تربیون را یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های آگاهی‌بخشی و هدایت افکار

ایام بود. آنان در کنار تشریح ابعاد جنگ و تهدیدات خارجی، به تبیین برخی موضوعات مهم داخلی همچون نقش احزاب و گروه‌های سیاسی، ضرورت حفظ وحدت و انسجام ملی، و ارزیابی رویدادهایی مانند انتخابات اخیر می‌پرداختند. طرح این مباحث در خطبه‌ها با هدف تقویت همگرایی سیاسی و اجتماعی، جلوگیری از شکل‌گیری شکاف‌های داخلی و تأکید بر همبستگی ملی در شرایط حساس جنگی صورت می‌گرفت. در این زمینه نیز می‌توان به نمونه‌ای از این‌گونه تحلیل‌ها در خطبه‌های نمازجمعه ایام جنگ اشاره کرد: «برادران، خواهران، ملت رشید ایران، ملت‌های آزاده دنیا! شما دیدید ما در وسط مذاکره بودیم و دشمن از مذاکره به عنوان یک تله استفاده کرد و غافلگیرانه به ما حمله کرد. آنهایی که می‌گفتند اگر مذاکره کنیم حمله نمی‌شود، این هم حمله! آنهایی که می‌گفتند اگر فلانی بیاید جنگ می‌شود، فلانی هم نیامد جنگ شد! این جنگ باعث و بانی‌اش در داخل کشور نیست؛ باعث و بانی جنگ، جنگ طلبان دنیا به سرکردگی آمریکا و اسرائیل است و صدها دلیل دیگر...»^[۴]

۳-۱-۳. انتشار اخبار موثق و تکذیب شایعات

در شرایط جنگ و بحران‌های امنیتی، یکی از ابزارهای مهم دشمن برای تضعیف جبهه مقابل، جنگ روانی و انتشار شایعات و اخبار نادرست است. در چنین وضعیتی، انتشار اطلاعات دقیق و قابل اعتماد، نقش مهمی در حفظ آرامش روانی جامعه و جلوگیری از گسترش شایعات دارد. علاوه بر اینکه شرایط سیاسی و نابسامانی سیاسی می‌تواند مستقیم بر تأثیرگذاری پیام‌های امام‌جمعه اثر بگذارد. در شرایط آشفته سیاسی، مخاطبان به پیام‌های سیاسی

۲. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ص ۲۱۰-۲۳۰.
۳. بحار الانوار، ج ۶، ص ۵۸؛ علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۵۱؛ وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۳۴۴.

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد باقر برقراری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴

می‌شد، می‌توان به بیان اخبار و تحلیل‌هایی درباره‌ی توانمندی‌های نظامی جمهوری اسلامی ایران و نیز تشریح وضعیت رژیم صهیونیستی اشاره کرد.

ائمهٔ جمعه با ارائهٔ این‌گونه اطلاعات و تحلیل‌ها تلاش می‌کردند تصویری واقع‌بینانه از شرایط میدان و موازنه قدرت ارائه دهند تا ضمن تقویت روحیهٔ امید و اعتماد در میان مردم، از تأثیرگذاری روایت‌های تحریف‌شده و القانات رسانه‌های معاند جلوگیری شود. مانند خطبهٔ زیر در زمان جنگ دوازده روزه:

«کسانی باید بترسند که سرزمین‌های اشغالی‌شان یک هشتادم سرزمین ماست؛ جمعیت ما ۱۰ برابر آنان و سرزمین ما ۸۰ برابر آنها است. به لطف خدا ما پنج هزار نقطهٔ پهپادی داریم؛ صد شهر موشکی در اختیار داریم؛ هنوز از تمامی توانمندی‌های خود استفاده نکرده‌ایم، تاکنون تنها ۳ درصد از پهپادها و ۷ درصد از موشک‌ها بکار رفته است، و مجموعاً کمتر از ۳۰ درصد ظرفیت‌ها به‌کار گرفته شده است. ما برای جنگ سخت‌تر از این نیز آماده‌ایم.»^[۳]

از دیگر نکات قابل توجه در خطبه‌های این ایام، بیان مستقیم و دست‌اول برخی وقایع و تحولات مهم و همچنین تحلیل آنها برای افکار عمومی بود. ائمهٔ جمعه با بهره‌گیری از تریبون نمازجمعه، ضمن اشاره به رخدادهای مهم مرتبط با جنگ و تحولات منطقه‌ای، تلاش می‌کردند ابعاد مختلف این رویدادها را برای مردم تبیین و تحلیل کنند تا مخاطبان درک روشن‌تری از شرایط موجود به دست آورند. این رویکرد موجب می‌شد خطبه‌های نمازجمعه به منبعی برای دریافت تحلیل‌های معتبر و فهم دقیق‌تر

عمومی در جامعهٔ اسلامی دانسته و بر ظرفیت آن در روشننگری و بیان مسائل اساسی کشور تأکید کرده‌اند:

«امام جمعه باید ضمن خطبه‌هاش مردم را به آنچه در کشورهای اسلامی و غیراسلامی به مصلحت دین و دنیای مردم است، مطلع سازد و از امور سیاسی و اقتصادی که در استقلال و آزادی آنان دخالت دارد، سخن گوید و آنان را از مداخلهٔ دولت‌های ظالم و استعمارگر در امور سیاسی و اقتصادی که منجر به استعمار و استثمار آنان است، آگاه گرداند.»^[۱]

ائمهٔ جمعه با بهره‌گیری از جایگاه اجتماعی و اعتماد عمومی که نسبت به آنان وجود دارد، در خطبه‌های نمازجمعه تلاش می‌کردند با بیان واقعیت‌های میدانی، تشریح شرایط نبرد و تبیین اهداف دشمن در جنگ رسانه‌ای، فضای ابهام و شایعه را کاهش دهند. این رویکرد سبب می‌شد مخاطبان بتوانند اخبار مربوط به تحولات جنگ را از منبعی معتبر دریافت کنند و در برابر عملیات روانی و خبرسازی‌های نادرست مصون بمانند.

در واقع، یکی از کارکردهای مهم تریبون‌های رسمی و مورد اعتماد در جامعه، مدیریت جریان اطلاعات و مقابله با شایعه‌پراکنی است؛ زیرا در شرایط بحران، نبود اطلاع‌رسانی دقیق می‌تواند به گسترش شایعات و افزایش اضطراب اجتماعی منجر شود. از این‌رو، اطلاع‌رسانی صحیح و به‌موقع از سوی منابع مورد اعتماد، نقش مهمی در حفظ انسجام اجتماعی و تقویت روحیه عمومی ایفا می‌کند.^[۲]

از جمله مصادیق اطلاع‌رسانی

موثق که در خطبه‌های

نمازجمعه با هدف روشننگری

و افزایش آگاهی عمومی مطرح

۱. تحریر الوسيلة، ج ۱، ص ۲۲۱.

۲. رک: مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، «درآمدی بر جنگ روانی و شناختی در همدسه جنگ ترکیبی».

۳. پایگاه مجازی نمازجمعه، رضا جوکار، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴

تحولات جاری تبدیل شود. در این زمینه نیز می‌توان به نمونه‌ای از این‌گونه بیان و تحلیل وقایع در خطبه‌ها اشاره کرد: «شاهکار بی‌نظیر اطلاعاتی ایران، فروپاشی زود هنگام رژیم منحوس صهیونیستی را رقم خواهد زد. وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی ایران طی یک عملیات پیچیده، توانسته حجم انبوهی از اطلاعات محرمانه رژیم صهیونیستی را از سرزمین‌های اشغالی خارج کرده و در اختیار بگیرد. لذا کارشناسان اطلاعات معتقدند این عملیات مصداق کامل «ره صدساله را یک شبه طی کردن» است. این اقدام بزرگ خیلی پر اهمیت است؛ چون که اَوَّلًا...»^[۱]

افرادی را که در صدد انتشار شایعات و اخبار کذب هستند می‌توان به منزلهٔ ستون پنجم دشمن و نوعی نفاق درونی در جامعه دانست. به تعبیر دیگر، چنین افرادی مصداق «مرجفون» در آیهٔ شریفهٔ «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُتَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ»^[۲] به‌شمار می‌آیند؛ کسانی که با شایعه‌پراکنی و انتشار اخبار نادرست، امنیت روانی جامعه را مخدوش کرده و زمینهٔ اضطراب و بی‌اعتمادی عمومی را فراهم می‌کنند.

در همین راستا، بسیاری از ائمهٔ جمعه در خطبه‌های خود ضمن هشدار نسبت به پیامدهای مخرب شایعه‌پراکنی، بر ضرورت هوشیاری مردم در برابر این‌گونه اخبار و نیز لزوم برخورد جدی مسئولان قضایی با منتشرکنندگان شایعات تأکید کردند. در این زمینه می‌توان به سخنان حضرت آیت‌الله صفایی بوشهری، نمایندهٔ ولی‌فقیه و امام‌جمعهٔ بوشهر اشاره کرد که در خطبه‌های خود به‌صراحت به این موضوع پرداخته‌اند:

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، سید حسین حسینی، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.
۲. احزاب، آیهٔ ۶۰.

«این عملیات سخت همراه است با تهاجم نرم دشمن، شایعه‌پراکنی در فضای مجازی، ایجاد کاستی‌ها و کمبود های مصنوعی. اخبار را از مراجع رسمی و در محیط اجتماعی و با امید و آرامش و مساعدت و دست هم گرفتن حرکت کردن و در راستای اهداف انقلاب با هدایت‌های مقام معظم رهبری پیش رفتن که ان‌شاءالله به‌زودی خواهیم دید که رژیم صهیونیستی به زانو درآمده و نه آمریکا و نه آلمان و نه انگلیس، نه فرانسه دیگر نمی‌توانند این مرده‌ای که روی زمین افتاده احیا کنند».^[۳]

از جمله کارکردهای نمازجمعه در این ایام جنگ، بیان سیاست‌های کلان نظام در خصوص روابط بین‌المللی و سیاست خارجی است که در این مورد در سال‌های گذشته می‌توان به خطبهٔ نمازجمعه سال ۱۳۶۸ اشاره نمود. در راستای توجیه سیاست جدید خارجی از تریبون نمازجمعه، رئیس‌جمهور وقت، مرحوم آقای هاشمی در مهر ۱۳۶۸ در خطبه‌های نمازجمعه تهران ضرورت این سیاست‌ها را تبیین کرد. همچنین ایشان در اسفند ۱۳۶۹ نیز در خطبه‌های نمازجمعه، سیاست دولت ایران را نسبت به همسایگان تشریح کرد.^[۴]

۴-۱. تقویت روحیه مقاومت، آزادی و شجاعت

یکی از کارکردهای مهم خطبه‌های نمازجمعه در دوره‌های بحرانی، تقویت تاب‌آوری اجتماعی و ارتقای روحیهٔ شجاعت و پایداری و روحیهٔ مقاومت^[۵] است، اشاره

۳. پایگاه مجازی نمازجمعه، غلامعلی صفائی بوشهری، خطبه‌های نمازجمعه، ۲۳ خرداد، ۱۴۰۴.

۴. رک: بررسی تأثیر خطبه‌های نمازجمعه بر تحولات سیاسی خارجی ایران، ص ۳-۵.

۵. به معنای قیام و ایستادگی؛ معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۳؛ النهاية، ج ۴، ص ۱۲۵.

نمود. ائمهٔ جمعه با تبیین آموزه‌های دینی مرتبط با صبر، استقامت و توکل، و با استناد به آیات قرآن و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) تلاش می‌کردند الگوی معنوی و اخلاقی لازم برای مواجهه با دشواری‌ها را در جامعه تقویت کنند. این رویکرد، نمازجمعه را به بستری برای بازتولید امید، آرامش و انگیزه جمعی تبدیل می‌کرد. نکتهٔ قابل توجه در معنای مقاومت، استمرار و ادامه است؛ یعنی مادامی‌که عامل برهم زنندهٔ اعتدال در حال اعمال قوا باشد، مقاومت‌کننده باید در حفظ تعادل خود بکوشد.^[۱] لذا این فریضه در طول جنگ نیازمند یادآوری مداوم و تثبیت آن در مردم است.

در ایام جنگ دوازده روزه، حضور ائمهٔ جمعه با لباس رزم یا نمادهای همراهی با رزمندگان، جنبهٔ نمادین پیدا می‌کرد و بر پیام همراهی، همدلی و مشارکت اجتماعی می‌افزود. این امر می‌تواند نقش مهمی در افزایش اعتماد عمومی و تقویت روحیهٔ جمعی ایفا کند.

همچنین، ائمهٔ جمعه با بیان ایثارگری‌ها و رشادت‌های نیروهای حاضر در خطوط مقدم، بر نقش الگوهای عملی در ایجاد انگیزه، امید و احساس مسئولیت اجتماعی بویژه در میان جوانان تأکید می‌کردند. این الگوپردازی، هم جنبه معنوی دارد و هم در ادبیات ارتباطات، یکی از شیوه‌های مؤثر تقویت هویت جمعی^[۲] و تحکیم انسجام اجتماعی^[۳] به‌شمار می‌رود.

در مجموع، خطبه‌های نمازجمعه در چنین شرایطی نقشی فراتر از یک منبر عبادی پیدا می‌کنند و به نقش‌آفرینی فرهنگی و اجتماعی در ارتقای روحیهٔ مقاومت، شجاعت و خودباوری می‌انجامند. از جملهٔ آن می‌توان به سخنان ائمهٔ جمعه ذیل اشاره نمود:

«امام حسین (علیه‌السلام) در روز عاشورا فرمود: هَيْهَاتَ مَنَا الدِّلَّةُ! ما هرگز ذلت را نمی‌پذیریم! امروز هم دشمن می‌خواهد با حمله به ایران، ما را به تسلیم وادار کند؛ اما غافل از آنکه ملتی که عید غدیر را عید ولایت می‌داند، هرگز در برابر زورگو سر فرود نمی‌آورد! به یاد داشته باشید؛ وقتی اسرائیل به ایران حمله می‌کند، تنها یک کشور را هدف نگرفته؛ او به تمام مقدسات اسلام حمله کرده است! ما همان‌گونه که در غدیر، مولای خود را شناختیم، امروز هم مولای خود را می‌شناسیم و اطاعت می‌کنیم و هم دشمن خود را می‌شناسیم؛ صهیونیسم، استکبار و هر کسی که پشت آنان بایستد!»^[۴]

«یک جامعه، قوام آن به مقاومت است؛ کما اینکه هر پدیده‌ای که در عالم وجود شما فرض کنید بقاء او، بالندگی و اثربخشی او بستگی دارد به درجهٔ مقاومت آن. اگر یک نهال در مقابل توفان یا یک درخت در برابر توفان مقاومت نکند ریشه‌کن خواهد شد؛ اگر یک بنا در مقابل تکانه‌های زلزله مقاوم نباشد، منهدم خواهد شد، کوه اگر در برابر زلزله‌های سهمگین مقاومت نکند متلاشی خواهد شد. یک جامعه نیز اگر قدرت مقاومت نداشته باشد، از هم خواهد پاشید»^[۵]

۱. مقالهٔ مقاومت در قرآن، سلمان نگهبان.

۲. رک: نقش سیاست‌گذاری اجتماعی در تقویت گرایش اعضای جامعه به هویت ملی، ص ۵.

۳. رک: مقالهٔ ضرورت حفظ بنیان‌های انسجام اجتماعی و وحدت ملی.

۴. پایگاه مجازی نمازجمعه، سید حسین حسینی، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۵. پایگاه مجازی نمازجمعه، غلامعلی صفائی بوشهری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

کارکرد اجتماعی و روان‌شناختی

۱-۲. ایجاد وحدت و همدلی در جامعه

وحدت و همبستگی، از بنیادی‌ترین اصول در جامعه اسلامی است که در قرآن کریم^[۱] و روایات معصومین^[۲] به آن تأکید فراوان شده است. یکی از کارکردهای مهم نماز جمعه، ایجاد همبستگی و تقویت وحدت اجتماعی در میان مسلمانان است. در فقه شیعه، برگزاری بیش از یک نماز جمعه در محدوده‌ای نزدیک به یکدیگر جایز دانسته نشده و معمولاً فاصله‌ای در حدود یک فرسخ برای برگزاری آن در نظر گرفته می‌شود. این حکم فقهی در عمل سبب می‌شود که در هر شهر یا منطقه، نماز جمعه به صورت یک اجتماع گسترده و فراگیر برگزار گردد و بخش قابل توجهی از ساکنان آن منطقه در یک گردهمایی مشترک شرکت کنند. از این رو، نماز جمعه را می‌توان یکی از بزرگ‌ترین اجتماعات دینی و اجتماعی در سطح محلی دانست که زمینه تعامل و همگرایی میان اقشار مختلف جامعه را فراهم می‌آورد.

۱. «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» آل عمران، آیه ۱۰۳؛ «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اختلفوا» آل عمران، آیه ۱۰۵.

۲. امام باقر^{علیه السلام} نیز فرمود: «... یا معشر المؤمنین تَأَلَّفُوا وَ تَعَاظَفُوا هَانِ اِیْ گِروه مؤمنان، مانوس و متحد باشید و به هم مهریانی کنید»، الکافی، ج ۲، ص ۳۴۵. همچنین پیامبر^{صلی الله علیه و آله} فرمود: «أَسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا لِمَنْ وُلِّیَ اللَّهُ الْأَمْرَ، فَإِنَّهُ نَظَامُ الْإِسْلَامِ؛ از حاکمان الهی اطاعت کنید و گوش بفرمان باشید؛ زیرا اطاعت از رهبری مایه وحدت امت اسلام است». الاُمّالی (شیخ مفید)، ج ۱، ص ۱۴. پیامبر^{صلی الله علیه و آله} فرمود: «لَا تُخَلَّفُوا فِرَاقًا مِنْ کَانَ قَبْلُکُمْ اِخْتَلَفُوا فَهَلْکُوا؛ آنان که قبیل از شما بودند اختلاف کردند و هلاک شدند»، کنز العمال، ج ۸۹۴. از امام صادق^{علیه السلام} نیز نقل شده است: «تَوَاصَلُوا وَ تَبَاوَأُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ کُونُوا اِخْوَةً بَرَزَةً کَمَا أَمَرَکُمُ اللَّهُ؛ همان گونه که خدای عزوجل به شما دستور داده، با هم پیوند داشته باشید، به یکدیگر نیکی کنید و برادرانی نیکوکار باشید». وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۵۲.

از نظر اجتماعی و سیاسی نیز می‌توان گفت نماز جمعه یک کنگره عظیم هفتگی است که بعد از کنگره سالانه حج، بزرگ‌ترین کنگره اسلامی است و به همین دلیل، در روایت از امام صادق^{علیه السلام} به نقل از پیغمبر اکرم^{صلی الله علیه و آله} آمده است: جمعه، حج کسانی است که قادر به شرکت در مراسم حج نیستند.^[۳]

این روایت نشان‌دهنده جایگاه والای نماز جمعه در منظومه عبادی و اجتماعی اسلام است. در واقع، می‌توان گفت اسلام برای شکل‌گیری و تقویت پیوندهای اجتماعی سه سطح از اجتماع را مورد توجه قرار داده است: نخست اجتماعات روزانه که در قالب نماز جماعت شکل می‌گیرد؛ دوم اجتماع هفتگی مسلمانان در نماز جمعه؛ و سوم اجتماع سالانه جهانی مسلمانان در مراسم حج.^[۴] نماز جمعه با گردهم‌آوری اقشار مختلف مردم، فضایی سرشار از اخوت و همدلی ایجاد می‌کند. لذا شاهد حضور افراد با گرایش‌های مختلف دینی بودیم که گاه به دلیل اختلاف و ناراحتی از نماز جمعه و مساجد رانده شده بودند. مشاهدات میدانی و گزارش‌های منتشرشده از سوی ستادهای برگزاری نماز جمعه نیز نشان می‌دهد که در برخی مقاطع، افراد بسیاری برای نخستین‌بار در این اجتماع شرکت کرده‌اند. این امر خود بیانگر ظرفیت نماز جمعه در گسترش مشارکت اجتماعی و تقویت همبستگی عمومی است. حجت‌الاسلام و المسلمین برقراری امام جمعه اسلام‌شهر به‌خوبی به این نکته اشاره نموده است:

۳. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: جَاءَ أَغْرَابٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ... فَقَالَ يَا رِشُولَ اللَّهِ إِنِّي تَهَيَّأْتُ إِلَى الْحَجِّ كَذَا وَ كَذَا مَرَّةً فَمَا قَبِرَ لِي فَقَالَ: ... عَلَيْكَ بِالْجُمُعَةِ فَإِنَّهَا حَجُّ الْمَسَاكِينِ. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۵.

۴. تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۴۶.

زیست مهربانانه، این وحدت کلمه، محاسبات دشمن را به محاق برد».^[۳]

«آنچه که در ملت عزیز ما دیده شد، آفرین بر شما! وحدت شگفتی‌ساز ملت عزیز ما دیدنی بود. در آن نمازجمعه متفاوت و در آن راهپیمایی عظیم و میلیونی غدیر چشم نواز و با عظمت. خانواده شهدا چه مواضعی گرفتند! چقدر محکم بودند! همه اقشار، یک صدا به میدان آمدند، اصناف، گروه‌ها، اقوام، در داخل، در خارج، کاملاً بر خلاف محاسبات دشمن. آن نمونه چشم‌نوازش هم در صدا و سیما، طلوع زینبی آن مجری، بانوی مكرم بود که یک حادثه تاریخی و بسیار بارزش به تعبیر رهبر عزیزمان بود، ثبت شد. طلوع محبت و برادری و مواضع بود در بین مردم ما که بحمدالله به صورت زائدالوصفی هم ادامه دارد».^[۴]

۲-۲. تقویت روحیه مقاومت، شجاعت و آرامش روانی

در جریان جنگ دوازده روزه، دو نمازجمعه برگزار شد؛ نخست، در روزهای آغازین درگیری و دوم، حدود هشت روز پس از شروع جنگ. برگزاری این اجتماعات عبادی در شرایطی که کشور در معرض حملات دشمن قرار داشت، خود حامل پیام مهمی برای جامعه بود.

حضور خود ائمه جمعه در چنین شرایطی با وجود امکان قرار دادن امام جمعه موقت در شهر و تداوم برگزاری نمازجمعه بدون تعطیلی، نوعی دعوت عملی به حفظ آرامش، پایداری و اعتماد در میان مردم به شمار می‌رفت.

«از همین جا تشکر کنم از عموم مردم که پای کارند و امروز این نمازجمعه به مثابه نماز عید فطر است که مصلی مملو از جمعیت است و اینها آمده‌اند که به دشمن بگویند که ما اهل مبارزه و مقابله و مقاتله با کسانی هستیم که بخواهند در مقابل هویت ما و ماهیت ما بایستند».^[۱]

این محوریت، انسان را به یاد دوران دفاع مقدس می‌اندازد که مساجد و پایگاه‌های نمازجمعه یکی از مکان‌های وحدت‌آفرین برای مردم به حساب می‌آمد. خطیب نمازجمعه تهران حجت‌الاسلام و المسلمین حاج علی‌اکبری در ایام جنگ به خوبی بیان می‌کند:

«شبکه پر نور نمازجمعه و امامت جمعه و پایگاه‌های نمازجمعه، مصلی‌ها، ستادها، مثل دوران دفاع مقدس، پایگاه اصلی انسجام مؤمنان ما خواهند بود».^[۲]

همچنین ائمه جمعه با بیان و تشویق این وحدت شکل گرفته در سطح جامعه سعی در ترویج و گسترش بیش از پیش این امر می‌کردند. یکی از روش‌های ائمه جمعه در تحقق این امر، اشاره بر جریان‌های تاریخی است؛ مانند اشاره امام جمعه به این امر در خطبه‌ها:

«و شگفت آنکه فقط نمازجمعه‌ای‌ها و مسجدی‌ها نبودند. دهه‌هشتادی‌هایی که دشمن روی آنها حساب ویژه باز کرده بود، اکنون صدصهیونیستی‌ترین قشر جامعه‌اند. دختران و پسرانی که روزی به آنان با دید تردید نگریسته می‌شد، امروز پیش‌تازان میدان حماسه‌اند. ورزشکاران، هنرمندان، حتی سلبریتی‌ها، در میدان آمدند. در کجای دنیا یک ورزشکار، هتلی را برای اسکان آوارگان اجاره می‌کند؟ این

۳. پایگاه مجازی نمازجمعه، سالار سنجر، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۴. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد جواد حاج علی‌اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد باقر برقراری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۲. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد جواد حاج علی‌اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

جنگ تحمیلی، افزون بر ابعاد نظامی، با جنگ روانی گسترده‌ای نیز همراه بود؛ حملات موشکی و هوایی به شهرها، همراه با فضای نااطمینانی و نگرانی عمومی، می‌توانست بر روحیه جامعه تأثیر بگذارد. در چنین شرایطی، خطبه‌های نمازجمعه نقشی مهم در مدیریت فضای روانی جامعه ایفا می‌کرد. ائمه جمعه با سخنرانی‌ها و توصیه‌های خود تلاش می‌کردند آرامش، امید و اطمینان را در میان مردم تقویت کنند و از گسترش اضطراب اجتماعی جلوگیری نمایند. از این منظر، مصلاهای نمازجمعه می‌توانستند همچون فضایی برای آرامش بخشی، بصیرت‌افزایی و تقویت روحیه جمعی عمل کنند. مقام معظم رهبری درباره این ظرفیت نمازجمعه در اوایل انقلاب اشاره نموده اند:

«من در آن سال‌های اول انقلاب و روزهایی که تشنج و جنگ روانی دشمن علیه ما در حد اعلی بود، بالعیان مشاهده می‌کردم یکی از عواملی که در مقابل آن جنگ روانی عجیبی که دشمن به‌وسیله گروهک‌ها و غیرذلک راه انداخته بود، آرامش می‌داد همین نمازهای جمعه بود؛ نقش ائمه جمعه بود؛ لذا دشمن، ائمه جمعه را نشان گرفت؛ چون می‌دید این‌ها چقدر نقش دارند».^[۱]

در این میان، استناد به آموزه‌های دینی نیز جایگاه مهمی در ایجاد آرامش روانی داشت. ائمه جمعه با یادآوری آیاتی همچون «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»^[۲] و اشاره به وعده‌های الهی درباره یاری مؤمنان، تلاش می‌کردند روحیه امید و اعتماد را در میان مردم تقویت کنند. در واقع، در شرایط بحران، آرامش و اطمینان رهبران اجتماعی و دینی می‌تواند به جامعه منتقل شود و به کاهش

اضطراب و نگرانی عمومی کمک کند. «آیه ۱۴۰ سورة «آل عمران» نیز ادامه همین بحث است و باید به خاطر بیاوریم که خدای متعال می‌فرماید: «إِنْ يَمْسِسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ»، مردم، جنگ، زد و خورد است و یکطرفه نیست؛ ممکن است دشمنان جایی را هدف قرار دهند. خداوند در قرآن می‌فرماید: اگر ضربه‌ای خوردید، ضربه‌ای هم زدید؛ پس دیگر چه غصه‌ای دارید؟ جنگ کردن را از امام راحل رحمه الله یاد گرفتیم که رسماً فرمود: ما مرد جنگ بوده‌ایم و کسی که این‌گونه است می‌داند جنگ، زد و خورد دارد. اما با تکیه بر عزم خویش و اراده‌ای که خدای متعال به ما عنایت فرموده است، می‌دانیم که این نبرد به اذن‌الله جز با شکست دشمن صهیونیستی پایان نخواهد یافت».^[۳]

ائمه جمعه با تبیین مفهوم مقاومت اسلامی و استناد به آیات قرآن و سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام، روحیه شجاعت و استقامت را در مردم تقویت می‌کردند. بیان رشادتهای رزمندگان در خط مقدم، الگویی عملی برای جوانان بود.

همچنین، در سخنان آنان به جایگاه والای ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی اشاره می‌شد و از این طریق تلاش می‌شد تا ارزش‌های معنوی مرتبط با فداکاری و دفاع از جامعه برای مردم تبیین شود. این‌گونه تبیین‌ها می‌توانست در کنار ایجاد آرامش، روحیه شجاعت، مقاومت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را نیز در میان مخاطبان تقویت کند. در این خصوص می‌توان به سخنان خطیب نمازجمعه تهران با استناد به خطبه ۱۸۲ نهج البلاغه استناد کرد:

«آن‌هایی که رفتند، اجازه بدهید ویژگی‌هایشان را بخوانم «أَوْهَ عَلَى إِخْوَانِي»؛

۱. فريضة استثنائي، ص ۱۱۲.

۲. رعد، آیه ۲۸.

۳. لطف الله درکام، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

دعاها و برنامه‌های عبادی جمعی. مانند قرائت بخش‌هایی از صحیفه سجادیه، سوره فتح، دعای جوشن صغیر و دیگر ادعیه-به تقویت این فضای معنوی کمک می‌کند و احساس امید و اطمینان را در میان حاضران افزایش می‌دهد. به عنوان نمونه در این خصوص به سخنان حجّت الاسلام و المسلمین شاهچراغی اشاره می‌کنیم:

«دومین جایی که درهای آسمان، باز می‌شود، هنگام دعا است؛ بنابراین از آن غافل نشوید. همان‌طور که رهبر معظم انقلاب فرمودند: سوره‌های «فتح» و «نصر»، دعای چهاردهم صحیفه سجادیه و دعای جوشن صغیر را بخوانیم.

دعای جوشن صغیر جزو مجرب‌ترین دعاهاست. وقتی که جنگ ۳۳ روزه لبنان اتفاق افتاد، مقام معظم رهبری برای شهید بزرگوار، سید حسن نصرالله پیامی فرستاد و فرمود: می‌خواهید پیروز شوید؟ دعای جوشن صغیر را بخوانید. این دعا، دعای مظلوم به درگاه خداست و خداوند دعای مظلوم را رد نمی‌کند».^[۵]

ائمه جمعه در خطبه‌های خود نیز مردم را به ذکر الهی، توکل بر خداوند و توسل به اهل بیت علیهم‌السلام دعوت می‌کردند و این امور را از مهم‌ترین عوامل تقویت روحیه و پایداری در شرایط دشوار معرفی می‌نمودند. تأکید بر توکل به خدا و اعتماد به نصرت الهی، به‌عنوان یکی از عناصر اصلی پیروزی در نگاه دینی، می‌تواند پشتوانه معنوی مهمی برای جامعه ایجاد کند. ائمه جمعه، توکل به خداند را مهم‌ترین ابزار و عنصر پیروزی جبهه حق معرفی می‌کردند:

«ما چیزی داریم که دشمنان ما ندارند و آن «خداست». عزیزان من! چون ما خدا را داریم، هیچ چیز کم نداریم. هیچ قدرتی روی

آه بر این برادرانم که رفتند. «الَّذِينَ تَلَوُا الْقُرْآنَ فَأُخْجِمُوهُ»؛ قرآن را خواندند و عمل کردند. «و تَدَّبَّرُوا الْقُرْآنَ فَأَقَامُوهُ»؛ واجب و وظیفه‌شان را فهمیدند و انجام دادند. «أَخْيَرُوا الشُّنَّةَ وَ أَمَاتُوا الْبِدْعَةَ»؛ سنت را زنده کردند و بدعت را میراندند. «دَعُّوا إِلَى الْجِهَادِ فَأَجَابُوا»؛ دعوت به جهاد شدند و آن را پذیرفتند. «و وثَّقُوا بِالْقَائِدِ فَأَتَّبَعُوهُ»؛ به رهبرشان اطمینان کردند و صمیمانه از او پیروی کردند. اینها که رفتند، چه فرماندهان عزیز و چه دانشمندان عزیز این ویژگی را داشتند».^[۱]

۲-۳. ترویج ارزش‌های عبادی و توسلات

در فرهنگ اسلامی، یاد خداوند و توسل به اولیای الهی از مهم‌ترین عوامل آرامش روحی و تقویت امید در شرایط دشوار به شمار می‌آید. قرآن کریم نیز با تأکید بر این حقیقت می‌فرماید: «أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَظْمِنُ الْقُلُوبُ».^[۲] بر همین اساس، توجه به ذکر، دعا و توسل همواره در فرهنگ دینی مسلمانان، به‌ویژه در شرایط بحران و جنگ، جایگاه ویژه‌ای داشته است. تجربه دوران دفاع مقدس نیز نشان می‌دهد که یکی از عوامل مهم تقویت روحیه رزمندگان، توجه به معنویت، دعا و توسل به درگاه الهی بوده است.^[۳]

نماز جمعه به عنوان یک عبادت جمعی، زمینه‌ای برای تقویت معنویت و آرامش روحی در جامعه فراهم می‌کند. رهبر معظم انقلاب همه معنویت انقلاب را تقریباً به دستگاه امامت جمعه و نماز جمعه ارتباط می‌دهند.^[۴] در کنار اقامه نماز جمعه، برگزاری

۱. پایگاه مجازی نماز جمعه، سید احمد خاتمی، خطبه‌های نماز جمعه، ۳ خرداد، ۱۴۰۴.

۲. رعد، آیه ۲۸.

۳. غلامعلی صفائی بوشهری، خطبه‌های نماز جمعه، ۳ خرداد، ۱۴۰۴.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه جمعه کشور ۶۹/۳/۷.

۵. پایگاه مجازی نماز جمعه، سیدعلی شاهچراغی، خطبه‌های نماز جمعه، ۳ خرداد، ۱۴۰۴.

به این واقعه تاریخی، بر اهمیت توکل به خداوند، اعتماد به حقانیت راه الهی و اتکای مؤمنان به نصرت الهی تأکید می‌کردند و این مفاهیم را با شرایط جامعه پیوند می‌دادند.

چنین رویکردی می‌تواند به تعمیق معنویت و تقویت امید و اعتماد در میان مخاطبان کمک کند. به عنوان نمونه: «روز مباهله، دعوت مؤمنان به توکل و اعتماد به خدای متعال است. روز مباهله این پیام را دارد که در جبهه حق، کثرت و عدد حرف اول را نمی‌زند، طهارت جان و اتصال به ملکوت حرف اول را می‌زند؛ «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ».^[۲]

کارکرد سیاسی و بسیج‌کننده

۳-۱- تقویت روحیه برائت از مستکبرین و سازماندهی راهپیمایی‌ها

در اندیشه اسلامی، اصل برائت از مشرکین و مستکبران یکی از مفاهیم مهم اعتقادی و اجتماعی به شمار می‌آید. این اصل که در آموزه‌های قرآنی و در مناسک حج نیز مورد تأکید قرار گرفته است، بیانگر موضع‌گیری صریح مسلمانان در برابر ظلم، استکبار و سلطه‌طلبی است. در همین چارچوب، خطبه‌های نمازجمعه بستری مناسب برای تبیین مبانی اعتقادی این اصل و روشن‌گری درباره ماهیت قدرت‌های سلطه‌گر فراهم می‌کند.

اثمه جمعه در خطبه‌های خود با تحلیل شرایط جنگ و تبیین اهداف دشمن، تلاش می‌کردند آن را صرفاً یک منازعه نظامی

کره زمین با قدرت ما قابل موازنه نیست؛ زیرا هر قدرتی را که تصور کنید، تحت حاکمیت خداوند است و خدایی که حاکم بر همه قدرت‌ها است، همراه ماست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «من كان لله كان الله له» هر کسی که برای خدا باشد، خدا نیز برای او است. تمام فداکاری‌ها، جان‌فشانی‌ها، و مجاهدت‌هایی که عزیزان ما در عرصه مقابله با دشمنان خدا از خود نشان می‌دهند، تنها برای خداست؛ بنابراین خداوند با ما و برای ماست.

از آن جایی که خدا را داریم، هیچ‌کس در عرصه وجود از ما قدرتمندتر نیست. منتها باید مراقب باشیم که این توحید در دعا را حفظ کنیم و آن را از دست ندهیم.^[۱]

نمونه‌هایی از چنین رویکردی در دوران دفاع مقدس نیز دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که برخی از علما و بزرگان دینی با برگزاری مجالس دعا و توسل برای سلامتی رزمندگان و موفقیت آنان، تلاش می‌کردند فضای معنوی جبهه‌ها را تقویت کنند. برای مثال نقل شده است که آیت‌الله بهاء‌الدینی مجالس توسل برای سلامتی رزمندگان برگزار می‌کرد و آیت‌الله اشرفی اصفهانی نیز در شب‌های عملیات به قرائت دعای کمیل می‌پرداخت. این برنامه‌های معنوی، نقش مهمی در تقویت روحیه ایمان، امید و پایداری در میان رزمندگان ایفا می‌کرد.

به همین دلیل، اثمه جمعه در خطبه‌های خود به مناسبت‌های دینی نیز توجه می‌کردند و از این فرصت برای تقویت معنویت و یادآوری آموزه‌های الهی بهره می‌گرفتند. برای نمونه، در ایام مرتبط با روز مباهله، برخی خطیبان با اشاره

۲. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمد جواد حاج علی اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، سیداحمد علم الهدی، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

یا مرزی معرفی نکنند، بلکه در قالب تقابل جبهه حق و باطل و رویارویی با نظام سلطه تفسیر نمایند. چنین تحلیلی سبب می‌شد تا مردم جنگ را نه تنها به عنوان یک درگیری نظامی، بلکه به عنوان بخشی از یک مبارزه گسترده‌تر برای دفاع از ارزش‌های دینی و استقلال جامعه اسلامی درک کنند.

این رویکرد می‌تواند احساس مسئولیت و مشارکت عمومی را افزایش داده و زمینه حمایت گسترده مردمی از جبهه‌ها را فراهم سازد.

«به تعبیر شهید مقاومت، سید حسن نصرالله که فرمود: «نبرد با اسرائیل، پاک‌ترین نبرد است؛ مثل نبرد سیدالشهدا (علیه السلام) با یزید»، امروز ما افتخار می‌کنیم که پاک‌ترین لشکر اسلام با رذل‌ترین و خبیث‌ترین لشکر دشمنان اسلام و بشریت در حال نبرد هستند. تقابل حقیقی حق و باطل و اسلام و کفر در جریان است. «بَرَزَ الْإِسْلَامُ كُلَّهُ إِلَى الْبَشَرِ كُلِّهِ»، (تمام اسلام در برابر تمام کفر قرار گرفته)، امروز تجلی پیدا کرده است و ان‌شاءالله پیروزی با جبهه حق است؛ همان‌طور که خدای متعال فرمود: «إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»^[۱].

از سوی دیگر، نماز جمعه در عمل نیز به پایگاهی برای اعلام انزجار از مستکبران و نمایش وحدت و اراده عمومی جامعه تبدیل شده و از جلوه‌های این امر، برگزاری راهپیمایی‌های مردمی پس از اقامه نماز جمعه است. این راهپیمایی‌ها که در بسیاری از شهرها برگزار می‌شود، ضمن اعلام موضع عمومی جامعه در برابر دشمن، به تقویت روحیه مقاومت و همبستگی اجتماعی کمک می‌کند.

از همان روزهای آغازین جنگ، که حمله دشمن در سحرگاه روز جمعه اتفاق افتاد، اجتماعات نماز جمعه به صحنه حضور گسترده مردم و اعلام حمایت از جبهه‌های دفاع تبدیل گردید. در بسیاری از شهرها، مردم پس از اقامه نماز جمعه با برگزاری راهپیمایی‌های گسترده، حمایت خود را از رزمندگان و مخالفت خود را با تجاوز دشمن اعلام کردند. همچنین در طول سال‌های جنگ، مراسم تشییع پیکر شهیدان که گاهی پس از نماز جمعه برگزار می‌شد، به نمادی از حضور شجاعانه و آگاهانه مردم در حمایت از آرمان‌های دفاع، تبدیل شد. این اجتماعات علاوه بر پاسداشت مقام شهیدان، به تقویت روحیه ایثار، مقاومت و همبستگی در جامعه نیز کمک می‌کرد.

«شما می‌بینید که ملت ایران به صورت خانوادگی در راهپیمایی کیلومتری غدیر خم حضور پیدا کردند؛ هفته گذشته نیز خانوادگی در مراسم خشم و نفرت از رژیم صهیونیستی حضور به هم رساندند. دیروز هم به‌طور خانوادگی در مراسم تشییع پیکر شهدای راه قدس در شهرستان اسلامشهر شرکت کردند و امروز نیز شاهد حضور خانوادگی آنان در نماز جمعه هستیم. لذا دشمن با پای خود آمده و این جنگ را شروع کرده، در واقع گور خود را کنده است. گواه این مدعا حضور همین ملت است؛ نمونه‌اش همین نماز جمعه، تشییع عظیم دیروز مردم رشید و شهیدپرور اسلامشهر در پای تابوت شهدا، مهمانی کیلومتری غدیر خم و راهپیمایی خشم، نفرت و نصر در جمعه گذشته است. امروز هم مردم اقتدار خود را در این راهپیمایی نشان خواهند داد.»^[۲]

۲. پایگاه مجازی نماز جمعه، محمدباقر برقاری، خطبه‌های نماز جمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۱. پایگاه مجازی نماز جمعه، رضا جوکار، خطبه‌های نماز جمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۳- تقویت روحیه جهاد و پشتیبانی از حکومت اسلامی

کمک‌های مردمی، پشتیبانی‌های لجستیکی، کمک‌های مالی و معنوی به جبهه‌ها و همکاری با نهادهای انقلابی از جمله موضوعاتی بود که در خطبه‌ها مورد تأکید قرار می‌گرفت.

از کارکردهای مهم نماز جمعه در شرایط جنگ و بحران، تقویت روحیه جهاد، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حمایت از حکومت اسلامی در میان مردم است. نماز جمعه در اندیشه سیاسی اسلام تنها یک عبادت فردی نیست، بلکه نهادی اجتماعی-سیاسی محسوب می‌شود که در آن مسائل مهم جامعه اسلامی تبیین و جهت‌گیری عمومی جامعه مشخص می‌گردد. از این رو، خطبه‌های نماز جمعه می‌تواند نقش مهمی در تبیین وظایف دینی مردم در قبال دفاع از جامعه اسلامی و حمایت از نظام سیاسی ایفا کند.

در شرایط جنگ، ائمه جمعه با استناد به آموزه‌های قرآنی و روایی درباره جهاد و دفاع از سرزمین اسلامی، تلاش می‌کردند مفهوم جهاد دفاعی را برای مردم تبیین کنند و نشان دهند که دفاع از کشور و حفظ استقلال و امنیت جامعه اسلامی، وظیفه‌ای دینی و اجتماعی است. آیاتی همچون «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفَاتِلُونَكُمْ»^[۱] و دیگر آموزه‌های دینی درباره دفاع از مظلوم و مقابله با تجاوز، در این زمینه مورد استناد قرار می‌گرفت. این تبیین‌ها سبب می‌شد که حضور در عرصه‌های مختلف دفاعی و پشتیبانی از جبهه‌ها به عنوان وظیفه‌ای دینی و مسئولیتی اجتماعی در ذهن جامعه شکل گیرد.

در همین راستا، ائمه جمعه در خطبه‌های خود علاوه بر تشویق جوانان به حضور در جبهه‌ها، مردم را به پشتیبانی همه‌جانبه از رزمندگان نیز دعوت می‌کردند.

این توصیه‌ها موجب می‌شد اقبال مختلف جامعه، خود را در دفاع از کشور سهیم بدانند و نوعی بسیج عمومی اجتماعی برای پشتیبانی از جبهه‌ها شکل گیرد. از سوی دیگر، نماز جمعه بستری برای تقویت پیوند میان مردم و حکومت اسلامی نیز محسوب می‌شد. در خطبه‌ها، ضرورت حفظ وحدت ملی، اعتماد به رهبری جامعه و حمایت از نهادهای مسئول در اداره کشور مورد تأکید قرار می‌گرفت. این امر در شرایط جنگی اهمیت بیشتری می‌یافت؛ زیرا انسجام میان مردم و حاکمیت می‌توانست در افزایش توان مقاومت جامعه نقش مؤثری ایفا کند.

«امیرالمومنین (علیه السلام) در هنگام جنگ این‌گونه دعا کرده است که خدایا اگر پیروزی را به ما می‌دهی ما را حفظ کن که متکبر نشویم و اگر دشمنان می‌خواهند میدان‌داری کنند مرگم را در شهادت قرار بده؛ یعنی حضرت اعتقاد داشته است که نباشیم و ببینیم یک روز پرچم کفر بالاتر رفته باشد. ما نیز امروز به محضر امام زمان (علیه السلام) و نائب بر حقش ولی امر مسلمین جهان عرض کنیم که تا شیعیان علی (علیه السلام) و عاشقان علی بن ابی طالب (علیه السلام) هستند فریادشان این است که «می‌جنگیم، می‌رزمیم سازش نمی‌پذیریم».^[۲]

از اقدامات ائمه جمعه اشاره به صحنه‌های پرشور و مورد توجه قرار دادن مردم به این رویدادها، به منظور تقویت روحیه جهادی آنان

۲. لطف الله درکام، خطبه‌های نماز جمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۱. بقره، آیه ۱۹۰.

شده، ما در نماز جمعه^۳ او شرکت نمی‌کنیم و چنانچه بدانیم شما به سوی ما حرکت کرده اید، او را از «کوفه» بیرون خواهیم کرد.^[۳] لذا می‌توان این حضور مردم را موجب تقویت حکومت اسلامی دانست.

۳-۳ بسیج مردمی برای پشتیبانی از جبهه‌ها

از کارکردهای مهم نماز جمعه در دوران جنگ، ایفای نقش در بسیج مردمی برای پشتیبانی از جبهه‌ها بود. نماز جمعه به عنوان یک اجتماع گسترده و منظم هفتگی، فرصت مناسبی برای اطلاع‌رسانی، سازماندهی و تشویق مردم به مشارکت در حمایت از رزمندگان فراهم می‌کرد. این امر زمانی دو چندان می‌شود که بدانیم امام خاмене‌ای ائمه^۴ جمعه را پایگاه هدایت و رهبری مردم در سراسر کشور می‌دانند.^[۴] در این اجتماعات، ائمه^۵ جمعه با تبیین شرایط جبهه‌ها و بیان نیازهای رزمندگان، مردم را به مشارکت در عرصه‌های مختلف پشتیبانی دعوت می‌کردند. بنیان‌گذار کبیر انقلاب حضرت امام خمینی رحمته‌الله به خوبی از این ظرفیت آگاه گشته بود و قبل از پیروزی انقلاب این نکته را فرموده بود که:

«در خطبه^۶ روز جمعه این طور نبود که فقط یک سوره و دعایی بخوانند و چند کلمه‌ای بگویند؛ با خطبه‌های جمعه، بسیج سپاه می‌شد و از مسجد به میدان جنگ می‌رفتند و کسی که از مسجد به میدان جنگ برود، فقط تنها از خدا می‌ترسد، و از کشته شدن و فقر و آوارگی نمی‌ترسد و چنین سپاهی، سپاه فاتح و پیروز است. هرگاه خطبه‌هایی را که راجع به جمعه است و خطبه‌های امیرالمومنین علیه السلام را ملاحظه کنید، می‌بینید

است. برای نمونه، می‌توان به جریان حمله به صدواسیمای جمهوری اسلامی و نقش آفرینی تحسین برانگیز سرکار خانم سحر امامی در آن شرایط اشاره کرد که حجت الاسلام درگام به خوبی به آن پرداخته است:

رهبر انقلاب از شما مردم تجلیل کردند و شما ایستاده‌اید و مردانگی کرده‌اید و در روز قیامت از خود حضرت علی علیه السلام خواهید شنید که از شما راضی هستند. همچنین باید از این بانوی با عظمت و مایه^۷ افتخار تقدیر کرد؛ بانویی که در میانه^۸ حمله دشمن ایستاد و علیه آنان رجز خواند. الحمدلله این یک نفر بانو نشان داد که ایران کشور چه مردان و زنانی است؛ او جنگ را به صحنه رسانه کشاند و پیروز بیرون آمد. تنها سه دقیقه پس از هدف قرار گرفتن استودیو، ایشان در استودیو دیگر حاضر شد. این یک افتخار است و از آن تقدیر می‌کنیم و خدای متعال را شکرگزاریم که چنین ملت و چنین بانوان و مردان پای کاری داریم.^[۵]

یکی از ظرفیت‌های مهم نماز جمعه حراست از انقلاب اسلامی است که رهبر معظم انقلاب فرمود: «مطلب مهم و غیر جدید، عبارت از اهمیت حیاتی نماز جمعه در حراست از این انقلاب و تأثیرش در اداره و پیشرفت امور جاری کشور است.»^[۶]

در طول تاریخ، مواردی را مشاهده می‌کنیم که هر کس می‌خواست بر ضد حکومتی قیام کند، نخست از شرکت در نماز جمعه^۹ او خودداری می‌کرد، چنان که در داستان «عاشورا» می‌خوانیم: گروهی از شیعیان در خانه^{۱۰} «سلیمان بن صد خزاعی» جمع شدند، و نامه‌ای خدمت امام حسین علیه السلام از «کوفه» فرستادند، در نامه آمده بود: «نعمان بن بشیر» والی «بنی امیه» بر «کوفه»، منزوی

۳. بحار الانوار، جلد ۴۴، صفحه ۳۳۳.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه^۵ جمعه کشور، ۶۹/۳/۷.

۱. لطف الله درگام، خطبه‌های نماز جمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه^۵ جمعه کشور، ۶۹/۳/۷.

با تأکید بر این نکته که پیروزی در جنگ تنها به حضور رزمندگان در میدان نبرد وابسته نیست، بلکه به حمایت و همراهی مردم در پشت جبهه نیز نیاز دارد، تلاش می‌کردند حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در میان مخاطبان تقویت کنند.

این رویکرد موجب می‌شد اقشار مختلف جامعه، از خانواده‌ها گرفته تا اصناف و گروه‌های مردمی، خود را در موفقیت جبهه‌ها سهیم بدانند.

نمازجمعه با فراهم آوردن بستری برای اطلاع‌رسانی، انگیزه‌بخشی و سازماندهی مشارکت مردمی، نقشی مهم در شکل‌گیری بسیج عمومی جامعه برای پشتیبانی از رزمندگان ایفا می‌کرد و به تقویت پیوند میان جبهه‌ها و مردم در پشت جبهه کمک می‌نمود.

«و اینجانب پیشنهاد می‌دهم که حتماً، پویش «ایران همدل» را ادامه دهیم؛ این همان پویشی بود که مردم به کمک‌های مالی، طلا، و دیگر اقلام، برای حمایت از جبهه مقاومت؛ یعنی لبنان و فلسطین، می‌پرداختند. حال، وقت آن است که این کمک‌ها را ان‌شاءالله انجام دهیم و برای تقویت جبهه داخلی، رزمندگان اسلام و حمایت از مقاومت، در نمازجمعه‌های هفتگی، مراکز جمع‌آوری کمک راه‌اندازی کنیم، و از طریق دفتر مقام معظم رهبری، این کمک‌ها را به دست کسانی که در خط مقاومت و رزمندگان اسلام هستند، برسانیم.»^[۳]

«از عموم مردم عزیزمان در آستانه ماه ایثار و فداکاری، توقع داریم پویش گسترده مواسات و خدمت‌رسانی و مهرورزی را چنان که آغاز کردند، با قوت ان‌شاءالله ادامه

که بنا بر این بوده که مردم را به راه بیندازند و به حرکت درآورند و به مبارزه برانگیزند، برای اسلام، فدایی و مجاهد بسازند و رفتاری‌های مردم دنیا را برطرف کنند. اگر هر روز جمعه مجتمع می‌شدند و مشکلات عمومی مسلمانان را به یاد می‌آوردند و رفع می‌کردند، یا تصمیم به رفع آن می‌گرفتند، کار به اینجا نمی‌کشید. امروز باید با جدیت این اجتماعات را ترتیب دهیم و از آن برای تبلیغات و تعلیمات استفاده کنیم؛ به این ترتیب نهضت اعتقادی و سیاسی اسلام وسعت پیدا می‌کند و اوج می‌گیرد.»^[۱]

خطبه‌های نمازجمعه علاوه بر ایجاد انگیزه معنوی برای حضور در جبهه‌ها، نقش مهمی در جلب مشارکت عمومی در پشتیبانی‌های مردمی داشت. کمک‌های مالی، جمع‌آوری اقلام مورد نیاز رزمندگان، تهیه مواد غذایی و پوشاک، و همکاری با نهادهای مردمی و انقلابی برای ارسال این کمک‌ها به مناطق عملیاتی، از جمله اقداماتی بود که با تشویق و هدایت ائمه جمعه و با مشارکت مردم شکل می‌گرفت. این اقدامات نشان‌دهنده شکل‌گیری نوعی همبستگی اجتماعی گسترده در حمایت از جبهه‌های دفاع بود. این تجربه گرانبها در زمان ۸ سال دفاع مقدس تکرار شده بود و مردم در هر هفته، پول، جواهرات و ... را به نمازجمعه تحویل می‌دادند و در کنار آنها صف‌های طولانی اعطای خون به‌وجود می‌آمد.^[۲]

از سوی دیگر، نمازجمعه بستری برای آگاهی‌بخشی عمومی درباره اهمیت نقش مردم در پشتیبانی از جنگ محسوب می‌شد. ائمه جمعه

۱. ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی، ص ۱۳۲.

۲. رک: نمازجمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، ص ۸۹-۹۲.

۳. پایگاه مجازی نمازجمعه، رضا جوکار، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

دهند و با خادمان خودشان در سطوح مختلف همکاری کنند.^[۱]

مورد دیگر استفاده از ظرفیت هیئات مساجد و گروه‌های جهادی برای آسیب دیدگان جنگ و پشتیبانی جبهه است؛ که حجت‌الاسلام و المسلمین حاج علی اکبری به خوبی به آن اشاره نمودند:

«امسال حال و هوای کشور ما این اقتضا را دارد که به لطف خدای متعال ما حسینی‌ترین محرم تاریخمان را تجربه کنیم، با عاشورا و تاسوعایی متفاوت و ان‌شاءالله اربعینی ماندگار. از همه دست اندرکاران برنامه‌های محرم، از مادحان و ذاکران و منبری‌ها و امنا و موسسین مجالس حسینی، از همه و همه در هیئت‌ها و حسینیه‌ها و مساجد و سایر مراکز تمنا می‌کنیم امسال برنامه‌ها را کاملاً بر مدار حماسه و شجاعت و مقاومت ببندند. این اقتضای ویژه زمانه ماست و بعد، با الفت و خدمت رسانی و محبت نسبت به مردم، مخصوصاً آسیب دیدگان.»^[۲]

نتیجه‌گیری

بررسی خطبه‌های نمازجمعه در جریان جنگ دوازده روزه تحمیلی سال ۱۴۰۴ نشان می‌دهد که تربیون نمازجمعه و نقش‌آفرینی ائمه جمعه فراتر از یک کارکرد صرفاً عبادی، به نهادی مؤثر در مدیریت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه در شرایط بحران تبدیل شده است. این نهاد دینی با تکیه بر جایگاه تاریخی روحانیت در هدایت افکار عمومی و بسیج اجتماعی، توانست در مواجهه با شرایط جنگی نقش‌های متعددی ایفا کند.

۱. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمدجواد حاج علی اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.
۲. پایگاه مجازی نمازجمعه، محمدجواد حاج علی اکبری، خطبه‌های نمازجمعه، ۳۰ خرداد، ۱۴۰۴.

در بعد رسانه‌ای و فرهنگی، خطبه‌های نمازجمعه بستری برای مقابله با جنگ روانی و شناختی دشمن فراهم ساخت. ائمه جمعه با تبیین ماهیت جنگ، تحلیل اهداف دشمن، انتشار اخبار موثق و پاسخ به شایعات، تلاش کردند افکار عمومی را از تأثیرپذیری از روایت‌های تحریف‌شده رسانه‌های معاند مصون بدارند. این امر موجب شد نمازجمعه به یک رسانه راهبردی برای روشنگری، افزایش بصیرت عمومی و تحقق جهاد تبیین تبدیل شود.

در بعد اجتماعی و روان‌شناختی نیز نمازجمعه نقش مهمی در تقویت همبستگی اجتماعی، ایجاد آرامش روانی و افزایش تاب‌آوری جامعه ایفا کرد. گردهمایی گسترده مردم در مصلاهای نمازجمعه، در کنار تأکید ائمه جمعه بر مفاهیمی همچون صبر، توکل، ایثار و مقاومت، موجب تقویت روحیه امید، شجاعت و اعتماد در میان مردم شد. همچنین ترویج دعا، ذکر و توسل به عنوان پشتوانه معنوی جامعه، نقش مهمی در کاهش اضطراب اجتماعی و تقویت پیوند معنوی جامعه در شرایط جنگی داشت.

در بعد سیاسی و بسیج‌کننده نیز نمازجمعه به بستری برای تقویت روحیه جهاد، برانگیختن مستکبران و حمایت از حکومت اسلامی تبدیل شد. ائمه جمعه با تبیین ابعاد اعتقادی و ارزشی جنگ و با تأکید بر مسئولیت دینی مردم در دفاع از جامعه اسلامی، زمینه بسیج عمومی و مشارکت گسترده مردم در حمایت از جبهه‌ها را فراهم کردند. سازماندهی راهپیمایی‌های مردمی، دعوت به پشتیبانی از رزمندگان و تقویت ارتباط میان مردم و حاکمیت از جمله جلوه‌های این کارکرد بود.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نماز جمعه در جریان جنگ دوازده روزه، کارکردی چندبعدی و راهبردی در عرصه‌های رسانه‌ای، اجتماعی و سیاسی ایفا کرده و ائمه جمعه با بهره‌گیری از ظرفیت خطبه‌ها توانسته‌اند در مدیریت افکار عمومی، تقویت انسجام ملی و بسیج اجتماعی برای حمایت از جبهه‌ها نقش مهمی ایفا کنند. این تجربه نشان می‌دهد که تربیون نماز جمعه همچنان یکی از مهم‌ترین ابزارهای هدایت اجتماعی و تقویت سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی به شمار می‌آید و می‌تواند در شرایط بحرانی نقشی تعیین‌کننده در حفظ وحدت، امید و مقاومت ملی داشته باشد.

منابع

۱۱. مقاومت در قرآن، سلمان نگهبان، اندیشه تقریب، چاپ دوم، ۱۳۹۹.
۱۲. وسائل الشیعة، شیخ حر عاملی، تحقیق: محمد رضا الحسینی الجلالی، نشر دیجیتال، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۴۰۰ ش.
۱۳. مقاله ضرورت حفظ بنیان‌های انسجام اجتماعی و وحدت ملی، سعید صادقی جقه، دیده‌بان امنیت ملی، ش ۶۷، ۱۳۹۶.
۱۴. المیزان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبایی، چاپ اول، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ ق.
۱۵. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل بن حسن طبرسی، بیروت، دارالعلوم، ۱۴۱۵ ق.
۱۶. تاریخ الأمم و الملوك، ابوجعفر محمد بن جریر طبری، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، چاپ دوم، بیروت، دار التراث، ۱۳۸۷ ق.
۱۷. كنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، علاءالدین علی بن حسام‌الدین بن قاضی خان قادری شاذلی هندی برهانفوری معروف به متقی هندی، بیروت، لبنان، ۱۴۱۳ ق.
۱۸. كنز العمال، متقی بن حسام‌الدین هندی، تحقیق و تصحیح حیانی و صفوة السقا، مؤسسة الرسالة، بی‌تا.
۱۹. بحار الأنوار (ط- بیروت)، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
۲۰. مقاله نقش سیاست گذاری اجتماعی در تقویت گرایش اعضای جامعه به هویت ملی، مجید عباس زاده مرزبالی، فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام، ش ۲۳، ۱۴۰۰.
۲۱. عکال الشرائع، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه، مکتبه الداوری المکتبه الحیدریه، نجف اشرف، ۱۳۸۵ ق.
۲۲. الأمالی، محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی، ترجمه: حسین استادولی، مشهد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، بی‌تا.

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. معجم مقاییس اللغة، احمد بن فارس ابن فارس، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۴. پایگاه اطلاع رسانی دفتر نماینده ولی فقیه در استان فارس و امام جمعه شیراز emamat-jomeh.ir
۵. پایگاه اطلاع رسانی Khamenei.ir
۶. پایگاه مجازی نماز جمعه (شورای سیاست گذاری ائمه جمعه) namazjomeh.ir
۷. فقه القرآن، قطب‌الدین راوندی، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله
۸. تحریر الوسیله، تهران، روح‌الله خمینی، مؤسسه نشر آثار امام، چاپ چهارم، ۱۳۹۲.
۹. صحیفه نور، روح الله خمینی، تهران، مؤسسه نشر آثار امام، ۱۳۹۸.
۱۰. ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی، روح‌الله خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله، ۱۳۹۴.

۲۳. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، قم، دار الحديث، بی‌تا.
۲۴. مقاله درآمدی بر جنگ روانی و شناختی در هندسه جنگ ترکیبی، محمدجواد غلامرضا پور، مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۴۰۱.
۲۵. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، محمود سریع‌القلم، انتشارات فرزانه روز، ۱۴۰۰.
۲۶. مقاله نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۸، ۱۳۷۶.
۲۷. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب علیه السلام، بی‌تا.
۲۸. فريضة استثنائي، هادی قهار و حجت امیری، قم، شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ۱۴۰۳.